

BONKÁLÓ SÁNDOR ÉS AZ OROSZ IRODALOM* (I.)

NYIKOLAJ VASZILJEVICS GOGOLRÓL
(1809—1852)

SALGA ATTILA

(Közlésre érkezett: 1974. december 9.)

„A romanticizmus uralma nem tartott és nem is tarthatott sokáig, mert hisz egy nép, amely a legdurvább deszpotizmus alatt szenved, olyan irodalom után áhitozik, amely a társadalom főbb problémáira szegi tekintetét, rámutat a meglevő állapotokra, kiméletlenül feltárja, s leleplezi a bűnöket, egyszóval a való életet rajzolja. Az első nagy író, aki az élő Oroszországot vette tollára, *Gogolj* volt. Vele kezdődik a regény fénykora és a modern orosz realizmus” [1].

Gogol tehát a valóság hű ábrázolásának orosz atyja, nélküle nehezen képzelhető el Dosztojevszkij és Tolsztoj művészete. Valamennyi orosz prózaíróra hatott — hangsúlyozza Bonkáló —, mert az „olyan híven s művésziesen mutatja az orosz nép jellemét s lelkét, összes hibáival, s erényeivel együtt, hogy... valamennyien Gogolyhoz járnak tanulni, s nemcsak a valóság ábrázolását, de művei eszmei tartalmát is átveszik tőle” [2].

A realizmus megjelenése az orosz irodalomban nem volt ugyan teljesen új jelenség — nyomait a népköltészetben, Puskin és Lermontov műveiben is fellelhetjük —, mégis el kellett fogadtatni azt az olvasóközönséggel. Az új stílusirányzat, s ezzel együtt Gogol művészetének elismertetése, Belinszkij nevéhez fűződik, „aki elhitette a közönséggel, hogy a realisztikus ábrázolásmód a legtökéletesebb” [3]. A témaadó, ötletsugárzó Puskinnal együtt, ők hárman képviselik a XIX. századi orosz irodalom fénykorát; a regények, versek és kritikák hatása az egész múlt századi orosz literatúrán végigvonul [4].

Bonkáló magabiztosan és határozottan festi a nagy korszakot, szemléletesen emeli magasba a legnagyobbak „emlékművét”. Találó összefü-

*A kritikus, irodalomtörténész, nyelvész és műfordító Bonkáló Sándor (1880—1959) életét, pályájának, szemléletének erényeit és ellentmondásait az „Adalékok Bonkáló Sándor életéhez és munkásságához” című tanulmányunkban tárgyaltuk. (Vö. FTK XII., Eger, 1974. 201—209.) Ez alkalommal azt mutatjuk be, hogyan viszonyult az első magyarországi orosz irodalomtörténet szerzője Gogolhoz, Turgenyevhez és a fehéremigráns irodalomhoz.

géseivel, hasonlataival finomítja az egyébként is kellemes színekkel megfestett irodalmi háttérrel.

A *revizor*, „a közerkölcsök tükre” [5], kapcsán azóta sem emlegetett párhuzamot említ. A valódi történetet — jóval az eset előtt — „A fővárosi vendég vagy fejetlenség a járási városban” címen Kvitká Osznovjá-nenko nevű ukrán író is” [6] megírta. Gogol a vígjáték szereplőit (polgármester, járásbíró, igazgató, postamester) és egyes jeleneteit átvette. A revizort Bonkáló összeveti a *Don Quijote*-val: „Cervantes nemzetének idejét múlt, kósza ábrándjait gúnyolta ki a Don Kihotében, Gogolj pedig az oroszoknak a földhözragadtságát, tudatlanságát, elfásultságát és életközönyét pellengérezi ki, mindkettőnek mosolya a hazafi elkeseredését leplezi, mindkettő nevetve mondja ki a keserű igazságot, de a hasonlóságok mégsem jogosítanak fel Cervantes hatásának megállapítására. Mikor Gogolj a spanyol irodalmat s főleg Don Kihotét tanulmányozni kezdte (1840), a Holt lelkek első fejezetei már meg voltak írva” [7].

A korabeli magyar kritikában egyedülálló megállapítással fémjelezzük a bonkálói éleslátás nagyszerűségét: „A megfigyelés művészetét, az életnek a maga valóságában való szemléletét vitte be Gogol Puskin példája, s útmutatása alapján az orosz irodalomba, s ezzel megelőzte a nyugateurópai írókat... Az igazi realizmust az orosz irodalomban látjuk, mert az egész életet ábrázolja, s nemcsak egy részét, mint pl. Zola, aki rendszerint csak a degenerációt veszi észre, jóllehet ez a modern társadalomnak csak egyik jellemző vonása. Ebbe a hibába az orosz klasszikusok nem esnek bele” [8].

Bonkáló helyesen látja, hogy a nyugati realizmus kissé „negatív” jellegű, s a legnagyobb realisták is — mint Flaubert vagy Thackeray — a dezillúziók bemutatásának művészei. „Az orosz realizmus is leleplezi a társadalmat, mégis pozitívum: az oroszok ráébredése az orosz valóságra, orosz magukra, olyanfajta jelenség, mint a magyar irodalomban a századközép népnemzeti iránya” [9] — vallja Szerb Antal is.

Gogol Tarasz Bulbája a 16—17. század kozákságának hősi eposza. A kisregény a kritikus bonckése alatt részleteiben tárul fel, hibáival együtt. Az avatatlan olvasó elől elrejtett értékei sorról sorra válnak közkinccsé; magyarázatai (a kozák nép, az atamán, az ukrán nép karaktere, népköltészeti elemek az eposzban stb.) a témát jól ismerő szakemberre is az újrafelfedezés örömeivel hatnak.

Az aszkétizmusig vallásos, szenvedő felebarát alakjában megjelenített Gogol, Bonkáló másik tanulmányában [10], már nem reális személy, hanem misztikus fényben tündöklő „múmia”, akinek „szomorú, nagyon szomorú az élete” [11]. Az *orosz irodalom története* és a *Tarasz Bulbához* írott előszava között mindössze négy év telt el (1926—1930) [12], a két különböző felfogásban született Gogol-kép mégis annyira eltérő, mintha két, különböző világnézetű kritikus írta volna őket: az egyik — a már elemzett életmű — finomságaihoz és érvényéhez nem fér semmi kétség, a „másik” Gogol azonban „istenes ember” [13], „a lealázottak és megszorítottak iránti szeretet” [14] hordozója, aki Puskin halála után „egyre jobban és jobban távolodott a földi élettől és belső világába temetkezve

a halálra készülődött, hogy tiszta lélekkel járuljon majd Teremtője színe elé” [15].

Bonkáló Gogol tragikumát abban látja, hogy a „legellentétesebb vonások egyesültek benne” [16]: önhitt volt, ugyanakkor alázatos és könyörületes; „a nagy realista író és a rajongó moralista nem tudott egymással megalkudni. Gyerekkorától kezdve Isten ígéjének a hirdetésére érzett magában hivatást, pedig írónak született. Többre becsülte magában a jámbor prédikátort, mint a költőt... Az aszkéta lélek és a művészi tehetség közti harc volt boldogtalanságának forrása” [17].

A kritikus Gogolt alaptalanul kezeli olyan emberként, aki már gyermekkorában magába szívta a keresztény alázatosságot (édesanyja hatása), s egyenesen „a művészet papjának született” [18].

Az orosz irodalom történetében [19] Bonkáló helyesen osztja fel Gogol pályáját: romantikus (1839-ig), realista korszakot (1842-ig) és a vallásos miszticizmus korát különbözteti meg. Ilyen értelmezésben, amint látjuk, az aszkétizmus csak az író legutolsó korszakában „jelenik” meg, míg — a már idézett tanulmányban — születésétől haláláig kíséri végig Gogolt a miszticizmus köde.

A kritikus nem tesz említést Gogol és Belinszkij viszonyáról, noha részletesen bemutatja Gogol *„Válogatott részletek baráti levelekből”* című munkáját [20, 21]. Az orosz író a felszabadító eszméktől elszigetelten egyre inkább lelki válságba jutott, vallási rajongásba süllyedt, s alkotó ereje megbénult. Barátaival írott leveleiben megtagadta és kárhoztatta előző kritikai magatartását, megbékült a feudális valósággal, a cár és az ortodox egyház tiszteletére buzdította kortársait. Belinszkij megsemmisítő kritikát mond Gogol reakciós szlavjanofil nézeteiről: „...вы не заметили, что Россия видит свое спасение не в мистицизме, не в аскетизме, не в пиэтизме, а в успехах цивилизации, просвещения, гуманности. Ей нужны не проповеди..., не молитвы..., а пробуждение в народе чувства человеческого достоинства...” [22]

Noha Bonkáló nem szól Gogol és Belinszkij kapcsolatáról, mégis a fentiekhez hasonló értékes megállapításra jut: „A középkorban nagy szent, hitvalló remete, ájtatos tisztelettel körülrajongott apostol lett volna jámbor élete az aszketizmus hirdetése folytán, de a XIX. század elején más ígéket vártak tőle az oroszok. Semmiesetre sem a sorsban való megnyugvás és a lemondás ígét” [23]. (Kiemelés tőlem. — S. A.)

Gogol egyetlen érdemét sem szabad tehát abban látni, hogy „Oroszországot visszavezette eredeti forrásához: az evangéliumhoz” [24].

Gogol megtérése a vallásos miszticizmusához, az önsanyargató böjtekhez, nem semmisítette meg a meglátott valóság igazságait, amit ha százszor is megírt, százszor is megborzadt tőle: „Nem, nem, Oroszország nem ilyen”. Nem vallásossága vitte őt sírba, hanem az, hogy a szomorú orosz élet klasszikus műveiben kíméletlenül tükröződött. Megborzadt az orosz viszonyok ellentmondásai láttán, s kétségbevonta saját alkotásainak realitását is.

IVAN SZERGEJEVICS TURGENYEVÉRŐL

(1818—1883)

A legeurópaibb orosz író, az orosz próza Puskinja „halkszavú és nyugodt, akár egy angol lord, ízléses, könnyed és szellemes, mint a legkiválóbb franciák. Műveinek tartalma azonban tiszta orosz... Rámutatott a forrongó ország egymást felváltó forradalmi eszmeáramlataira, amelyek már az ő korában is veszélyeztetni kezdték a birodalom épségét” [25].

Turgenyev életműve valóban egy fél évszázad szüntelen változásaitól terhes: „Rugyin és Lavreckij a nemesség legjobbjai, Inszarov és Bazarov a 60-as évek plebejusi eszméinek hordozói, Nyezsdanov és Markelov már a következő fellendülést, a 80-as évek forradalmi narodnyikjainak áldozatát, tragikus sorsát példázza” [26].

Aligha írtak a felszabadulás előtti magyar kritikában elismerőbben, s nagyobb szeretettel „a nagy orosz föld legeurópaibb írójáról” [27], mint ahogyan Bonkáló szól róla. Turgenyev az első orosz író, akinek életművét a magyar olvasóközönség teljes egészében megismerhette. Az 1853 és az 1890-es években az író népszerűségének egyeduralmát azonban Tolsztoj, Dosztojevszkij, majd Csehov művei jelentősen csökkentették [28]. Népszerűségének csúcsán, elsősorban francia és német közvetítéssel átvett elbeszéléseiről, regényeiről ugyan többnyire a mestert megillető stílusban írnak a kritikusok [29], megjegyzéseik, dicsérő jelzőik azonban csak egy-egy kockát villantanak fel Turgenyev sokoldalúan és gazdagon díszített életművének mozaikjáról.

Bonkáló lelkesen magyaráz: magával ragadja Bazarov elve „a teljes elvtelenség”, s a szerzővel együtt örül, hogy „az élet törvénye győzött az elmélet fölött” [30]. Védelmébe veszi az író, mert „génuszát nem ismerte fel és nem értékelte eléggé az orosz átlagolvasó” [31]. Pedig „Turgenyev azzal a ritka tehetséggel volt megáldva, hogy azonnal felismerte a társadalomban, főleg az értelmiségi osztályokban végbemenő változásokat, s azok irányát, amiért az orosz kritikusoktól a *lovéc momentá* (eredeti kiemelés. — S. A.), a pillanat vadásza nevet kapta” [32].

Munkáinak sajátos belső kapcsolataért [33], utolérhetetlen kortörténeti jelentőségéért [34], európai műveltségű pártatlanságáért [35], a nemes szándékú, de cselekedni képtelen hősök [36] és az egyeneslelkű, szenvedélyes pozitív figurák [37] megalkotásáért, Turgenyevet valóban a legnagyobb elismerés illeti meg. Az író érdemeiről szólva Bonkáló kiemeli, hogy Turgenyev sokat tett az orosz irodalom külföldi népszerűsítéséért; az irodalom jellegzetes tanító-nevelő funkciójának megfelelően, Goncsarovhoz, Dosztojevszkijhez és Tolsztojhoz hasonlóan, ő is tudatosan halad Gogol nyomdokain: az orosz igazság, a „pravda” keresésének útján [40]. Az orosz irodalom történetében Turgenyev munkásságának szentelt oldalakon, halálának 50. évfordulója alkalmából írott [41] és Benedek Marcell *Irodalmi Lexikon*ában [42] megjelent tanulmányának minden lapján átizzik az orosz valóság hű krónikása iránt érzett megkülönböztetett sze-

retet, a sohasem porosodó történelem sajátos ábrázolása iránti őszinte tisztelet, az irodalmi csemegére talált kritikus felfedező lelkesedése.

Bonkáló részletesen elemzi Turgenyev 1860. január 10-én elhangzott *Hamlet és Don Quijote* című beszédét [43, 44].

Az orosz író őszintén kívánja a nemesség és a nép érdekegyesítését, de a fokozatos reformok híve. Nemzeti egységfrontja a jobbágyreform megvalósítására lehetetlen, s a forradalmi demokraták és liberálisok útja ketté válik. „Bonyolultan alakul Turgenyev és a forradalmi demokraták kapcsolata: szaporodnak köztük a világnézeti ellentétek, céljaikat elérhetetlennek tartja, mégis vonzza következetességük, bátorságuk. Ez a kettősség kifejezésre jut regényeiben, s még közvetlenebbül a *Hamlet és Don Quijote* című tanulmányában, amelynek tervét évekig érlelte” [45]. „Hamlet az egoizmust, tehát a hitetlenséget, a kételkedést képviseli... önmagáért él... Helyzete foglalkoztatja s nem kötelessége” [46]. Ezzel szemben, Don Quijote „egész valójával a saját énjén kívül él, másokért, felebarátaiért, a gonoszság kiirtásáért, a káros erők... vagyis az emberiség elnyomóinak a kiirtásáért él... Don Kihote lehet tökéletes bolond, lehet korlátolt ember, de soha sem lesz meggyőződésének árulójává” [47].

A „felesleges ember” kifejezést az orosz irodalomban Turgenyev használta először, nyilván Bonkáló is ismerte, tanulmányaiban azonban egyszer sem említi. Don quijotékról és hamletekről beszél, nyilvánvalóan a szembenállás plasztikussága kedvéért: „Turgenjev összes hősei Don Kihotét vagy Hamletet igyekeznek megközelíteni. Több Hamletet rajzol, mint Don Kihotét, mert a jobbágyság és a deszpotizmus légköre több Hamletet nevelt... Ő maga Hamlet volt, s Hamletek voltak a legjobb barátai is. Szerette Hamletet, s csodálta Don Kihotét. Érezte az utóbbiak nagyobb értékét, de amikor ezt a típust írta le, nem volt képes azzal a gyöngéd költői szerettel körülvenni, amellyel a Hamleteket rajzolja. A Don Kihotékat csak az eszével szerette” [48].

Voinovich Géza egyik tanulmányában [49] ennek éppen az ellenkezőjét állítja [50]. Sokkal inkább igaz azonban a Bonkáló megállapításában hangsúlyozott „lelki kettősség”, mint Voinovich egyértelmű állásfoglalása, amely Turgenyevet az „erősekkel” rokonítja. Bonkáló gondolatainak értékét neves Turgenyev-kutatónk, Zöldhelyi Zsuzsa szavaival kívánjuk alátámasztani. Turgenyev Inszarov „bátorságát, határozottságát erénynek tartja, de hőségnek lényé egyben taszítja is. A kor esztétikai vitái, a forradalmi demokraták egy részének magatartásában valóban meglevő merevségek, Turgenyev gyakran elfogult véleménye róluk — mindez nyomot hagyott Inszarov alakjában. A legszembetűnőbb, hogy Inszarovnak — s Jelenának is — kevés érzéke van a költészet iránt. »Egyikünk sem szereti a verseket, egyikünk sem ért a művészethez« — állapítja meg Jelena. S ha meggondoljuk milyen fontos szerepet játszik Turgenyev hőseiben a szépérzék, világossá válik, hogy ez az esztétikai «botfűlés» Inszarov s Jelena bizonyos Don Quijote-i egysíkúságát, korlátoltságát érzékelteti” [51].

Míg a forradalmi demokraták egyre nagyobb erőfeszítéseket tettek a mozgalom kiszélesítésére, tettekre mozgósító felhívásokkal fordultak a

parasztokhoz, katonákhoz, az ifjúsághoz, addig a forradalmár Bazarov, Turgenyev szerint, eleve tragikus, pusztulásra ítélt hős” [52].

Don Quijote és Hamlet, tettvágy és elmélkedés ábrázolása Turgenyev utolsó regényében végső fázisához érkezett: „A Töretlen földben a narodnyikok mellett ott van Turgenyev eszményképe, Szolomin, aki a szerző szemében az egyedül helyes utat járja” [53].

Az orosz író állásfoglalása azonban nem egyértelmű, mert „minden ember többé-kevésbé a két típus egyikéhez tartozik, bár sem tiszta Don Kihotét, sem tiszta Hamletet nem igen találunk” [54]. Turgenyev megértette a narodnyikok szándékának tisztaságát, „de látta naivságukat, elgondolásuk gyengéit is, s előre sejtette, hogy mozgalmuk elbukik” [55].

A *Füstben* egyformán kigúnyolja „az üresfejű arisztokratákat és az új embereket, akik életüket külföldi fürdőhelyeken, álemigrációban töltik végtelen és üres forradalmi beszélgetések közt és éppúgy nem csinálnak semmit, mint régebbi regényeinek „felesleges emberei” [56]. A Bonkáló által képviselt, „Hamlet javára írandó lelki kettősség”, a *Füstben* ismét, s végérvényesen bebizonyosodik.

A kritikus az *Egy vadász feljegyzései* kapcsán fontos megállapításra jut: az angol parasztot John Bull, a franciát Jacques Bonhomme, az amerikai Uncle Sam képviseli, az orosz muzsik típusát pedig Ilja Muromec (Muromi Ilja — B. S.) szimbolizálja. A Sztyenka Razin és Pugacsov vezetése alatt felkelt tömegek ugyanúgy veszélybe sodorták a birodalmat, mint az 1904—1905. évi „láadások” (B. S. szóhasználata), „s végül ezek segítségével győzedelmeskedett az 1917. évi forradalom. Az orosz nép olyan lemondáshoz szokott óriás, amely tudatában van erejének, s megremeg a föld, ha megmozdul” [57]. (Kiemelés tőlem. — S. A.)

Az „1904—1905. évi láadások” kifejezés az orosz polgári demokratikus forradalmat sem stilisztikailag, sem ideológiailag nem jelöli ugyan helyesen, az 1917-es forradalom azonban „győzedelmeskedik”, ráadásul nemcsak Lenin és elődeinek tevékenysége folytán — ahogyan ezt később említi egyik cikkében [58] —, hanem a nép segítségével mozdul meg a föld! Itt Bonkáló a néptömegek mozgatóerejét felismerve, kétségkívül a történelem materialista felfogásához közelít.

Történelmi materializmusa nem tudatos, megfigyelése, következtetésének logikussága azonban annál inkább. Az sem lehet véletlen, hogy a „győzedelmeskedett” szót Bonkáló nem cserélte fel más, az ellenforradalmi rendszer által használt, a szocialista forradalmat kompromittáló egyéb kifejezéssel. Valószínű, hogy Az orosz irodalom történetének Turgenyevről szóló tanulmánya a Tanácsköztársaság vagy az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején született és szándékosan került a szövegbe.

Turgenyev és hősei nem érték meg a születendő forradalmat, amely 1917-ben „győzedelmeskedett”: a Rugyinok jellemének fejlődése, a társadalom előrehaladásának vaslogikája azonban igazi forradalmárokat és valódi forradalmat kovácsolt a „lemondáshoz szokott óriás” [59], a nép erejéből.

A FEHÉREMIGRÁCIÓ IRODALMÁRÓL

A szocialista forradalom hatására 1918-ban és az azt követő években számos katonatiszt, író, költő, újságíró, művész, politikus és volt cári hivatalnok hagyta el a megújhodott Oroszországot. Korabeli adatok szerint ez a szám elérte a két és fél milliót [60], más források szerint, csak a 950 ezret [61]. A cárizmus, az önkény kiszolgálói külföldre emigráltak, s azt a látszatot igyekeztek kelteni, hogy az új szovjet állam valójában nem is létezik, az élet teljesen megszűnt. Sokkal több író élt külföldön, mint a fiatal szovjet államban, ezért a laikus olvasóval megpróbálták elhitetni, hogy „Oroszország szellemi élete külföldön van” [62].

Bonkálót nem téveszti meg a korabeli magyar „szemlélet” sem, amelynek egyik képviselője Szémán István volt. Igaz, cikkének idézendő részletét jóval Bonkáló tanulmányainak megjelenése után írta, tehát Bonkáló látszólag nem a hivatalos kritika „ellenére” nyilatkozik. A valóság azonban az, hogy Bonkáló már a 20-as években a bestseller-ízű Merezs-kovszkij és általában az emigráns irodalom ellen foglal állást. Ezt nem csupán az egyik oldal, az emigráns írók következetes elmarasztalásával éri el, hanem a motivált szembeállítás kedvéért, az új szovjet irodalom elsőbbségét is hirdeti [63]. Szémán ezzel szemben így ír: „Az orosz emigráció nemcsak mint a bolsevizmus ellen való élő, s állandó tiltakozás, hanem mint az egykor újra feltámadó orosz társadalmi és állami élet csírája és kovásza is figyelmet érdemel mindazok részéről, akik Európa újjáépítését és benne a keresztény erkölcsi világrend helyreállítását és uralmát kívánják. Az orosz emigráció az új orosz társadalom kovásza lesz, mert nincs semmi öröksége a mai uradalom elrettentő hagyatékából, de viszont gyökere van azon senyvedő milliók lelkében, akik ma otthon hallgatnak, mert a terror miatt nem beszélhetnek” [64]. Szémán rendkívül elfoglalt az emigráns írókkal kapcsolatban: „... egy orosz író szellemesen és találóan nevezte az emigrációt barométernek, amely igen nagy valószínűséggel mutatja meg az új orosz szellemi élet fejlődésének irányát is” [65].

Bonkáló egyik legnagyobb erényét abban látjuk, hogy a polgári kritika felfogásával szemben, *reálisan* vizsgál: történelmi távlatokat sejtve, az új társadalmi rend eseményeinek, problémáinak tükrözése, azaz a szovjet irodalom „jogossága” és életrevalósága mellett foglal állást. Az az emigráns irodalom ugyanis, amely fejlődésre képtelen és „silány vásári termékeket” [66] szül, halálra van ítélve. Az orosz szellemi életnek — véleménye szerint —, több központja van ugyan (Pétervár, Moszkva, Berlin, Prága, sőt Párizsban, Stockholmban és Szófiában is jelennek meg kiadványok), mégis „csak egy orosz irodalom van” [67]. Az emigránsok nem vesznek tudomást hazájuk állapotának gyökeres megváltozásáról, s „csaknem mind a cárizmus visszaállításától várják ügyük jobbra fordulását” [68]. Csak várnak, elmélkednek és vádolnak. A régi, kitaposott ösvényeken járva semmi újat nem tudnak mondani, pedig tudhatnák, hogy „a művészetnek nem annyira örökre, mint alkotó tehetségekre van szük-

sége. A művészet nem állhat meg egy ponton. Ahol nincs fejlődés, ott már csak haldoklásról beszélhetünk. S valóban, az emigráns irodalom a művészetre nézve haldoklik" [69].

Nevetséges rágalomnak tartja a kritikus, hogy az emigráns írók a forradalom győzelmét a zsidók egyeduralmának tulajdonítják. Légből kapott adatokkal „bizonygatják” ezt a képtelen állítást, s olyannyira „tárgyilagosak akarnak lenni, hogy „titkos” szovjet okmányokat is közzétesznek. Bresko-Breskovszkij például még a cseka üléseinek titkos jegyzőkönyvét is ismeri! A század elején az erotika volt az, amelyet az átlagolvasó örömmel fogadott, s a forradalom után az emigráns írók fals politikai következtetéseiért és magyarázataiért lelkesednek. Egyébként minden hősük a nevetségig sablonos: „A bolsevistáknak pájeszük van, zsidós kiejtéssel beszélnek, kedves szólásuk a »peche« [70].

Az emigráció tendenciózus, monarchisztikus és antiszemita irodalmának PAVEL KRASZNOV a vezető egyénisége, s az összes többi író csak utánzója a „mesternek”. A *kétfejű sastól a vörös zászlóig* és a *Mindent megérteni — mindent megbocsátani* című regényei nagyon gyenge munkák. Érdekes ugyan a tartalma, „legtöbbször való eseményeket mond el, de elferdíti, szubjektív szempontból nézi, s nem hiteles adatokra, hanem mendemondákra támaszkodik. Mindennek a zsidók az okai, ők bomlasztották szét a hadsereget, s vették át a hatalmat. A forradalom igazi okait nem kutatja. Minden orosz tudja, hogy a forradalomra tősgyökeres orosz bankárok adták a pénzt, a zsidóknak a cárizmus bukása idejében, az ún. márciusi (ónaptár szerint februári) forradalomban még nem igen volt szerepük, hisz’ a дума (országgyűlés) lázadt föl először a cár ellen. Trockij, Lenin és 36 társuk csak 1917. április 16-án érkeztek meg Svájcból Pétervárra, s kezdték meg agitációjukat, tehát jóval a cár detronizálása és az ideiglenes forradalmi kormány megalakulása után. Az ideiglenes kormánynak nem volt zsidó tagja” [71].

Bonkáló igyekszik pontosan tájékoztatni a közvéleményt a szocialista forradalom eseményeiről, téved azonban, amikor azt állítja, hogy „a forradalomra tősgyökeres orosz bankárok adták a pénzt”. A дума nem lázadt fel a cár ellen, noha a cár ellenére, engedményeket szeretett volna tenni a nagy mértéket öltő forradalomra hivatkozva. Miután a cár határozottan megtagadta ennek jogosságát, a дума, illetve az Ideiglenes Forradalmi Kormány tagjai, lényegében II. Miklós hatalmát védelmezték [72]. A petrográdi szovjetek megalakulása, a kettős hatalom „bemutatása” is szorosan összefügg a fenti eseményekkel, a teljes, igényes tájékoztatásban mindenképpen szerepelniük kell. Bonkáló, valószínű, azért nem beszél ezekről az eseményekről, mert nem ismerte, nem ismerhette összefüggéseiben a szocialista forradalom valódi történetét. Mégis dicséretes az a szándék, amellyel a realitások felé törekszik.

Krasznovot — írja a kritikus — az emigránsok második Dosztojevszkijnek nevezik. „Bizony nagyon szomorú az emigráns orosz irodalom képe..., ha Krasznov generálist tartják a legkiválóbb művésznek” [73].

MEREZSKOVSKIJ alakja is szorosan összeforrott az emigráció irodalmával. Sokoldalú művész, nagy tudású, képzett kritikus, aki „érdekesen és szépen ír” [74], viszont hősei nem igazi húsból és vérből való em-

berek. Külföldi emigrációjában sem tud újítani olyannyira, hogy *Tutankamont* olvasva, a *Krisztus és Antikrisztus* című trilógia megírásának idejére tesszük annak keletkezését, holott az előbbi negyedszázaddal később keletkezett.

Merezskovszkij regényei alapján Bonkáló meglepett tájékozottsággal ismeri fel, hogy azok „pontos, előre megállapított terv szerint, a Hegel-féle dialektika szabályai szerint” [75] készülnek, vagyis kivétel nélkül a tézis-antitézis-szintézis elvén alapulnak. Műveiben tehát bizonyos sablon érvényesül, s újabb művei sem „nyújtanak olyat, amit régi műveiben nem találnánk meg” [76].

Kiket ismer még Bonkáló az emigránsok közül? Szinte mindenkit, s szinte senkit sem ismer el. Egyedül ALDANOVot dicséri, mint az emigráció legfiatalabb íróját, „ő azonban nem ismeri hazáját és népét, s ezért nemzetközi témákról nemzetközi szellemben ír” [77]. (Vö. pl. *Termidor* 9 [78]). REMIZOVot ismeri még el „népies szólásokkal tarkított stílusa miatt” [79], viszont csak néhány sort szentel művészetének. MARINA CVETAJEVA, mint „az emigráció legkiválóbb költője” [80] jobb verseit szülőföldjén, Moszkvában írta. 1925-ig, amikor Bonkáló utolsó alkalommal nyilatkozik BUNYINről, kifogásolja, hogy a tehetséges író az emigrációban nem bizonyítja termékenységet, ARCIBASEV is „kimerült, s bár van tehetsége, nem dolgozik” [81]. CSIRIKOV, az „eleinte szintén kiváló író, az emigrációban eldurvult, határozottan ízléstelen, szertelen és túlságosan tendenciózus” [82].

Bonkáló tolla alatt a klasszikusnak ígérkező tehetségek pályája is „mértörök”, elszürkül a szovjet, azaz az igazi orosz irodalomhoz képest, amely a hazai élet, a valódi orosz talajból fakadt társadalmi változásokat reálisan tükrözi. Akik „a hontalanság keserű kenyerét eszik” [83] teljesen elszakadtak az orosz valóságtól, pályájuk tragikus önisméltásba, statikus művésziatlenségbe fulladt. Ezeket a gondolatokat sugallja Bonkáló minden tanulmánya. Az emigrációról vallott felfogását, az orosz földtől elszakadt írók és költők pályájáról alkotott nézeteit, a szocialista irodalomkritika számára is elfogadhatónak tartjuk. Ítéletei, reális szemlélete, a korabeli polgári sajtóban egyedülálló megjegyzései, ötven év távlatából szólnak a ma emberéhez.

J E G Y Z E T E K

- [1] Irodalmi Lexikon. Szerk. Benedek Marcell. Bp., 1927. 896.
- [2] Gogoly. Írta Bonkáló Sándor. Gogoly: Bulyba Tárász. Ford.: Kiss Dezső, Franklin, Bp., 1930. VII.
- [3] Irodalmi Lexikon. 896.
- [4] Az orosz irodalom története II. 25.
- [5] Az orosz irodalom története II. 33.
- [6] Ua. II. 33.
- [7] Ua. II. 37—38.
- [8] Ua. II. 43.
- [9] Szerb Antal: A világirodalom története. Magvető, Bp., 1973. 681.
- [10] Gogoly: Bulyba Tárász. VII—XVII.
- [11] Ua. XVII.
- [12] Gyakorlatilag valamivel több, mert *Az orosz irodalom története* az 1918 és 1924 között a budapesti egyetemen megtartott előadásokat tartalmazza.

- [13] Gogoly: Bulyba Tárász. XVI.
- [14] Ua. XIV.
- [15] Ua. XIII.
- [16] Ua. XVI.
- [17] Ua. XVI—XVII.
- [18] Gogoly: Bulyba Tárász. XVII.
- [19] I. m. II. 28.
- [20] Gogoly. XVI.
- [21] Az orosz irodalom története II. 40—42.
- [22] В. Г. Белинский о Гоголе. ОГИЗ, М., 1949. 359.
- [23] Gogoly. XVI.
- [24] Irodalmi Lexikon. 896.
- [25] Turgenyev. (Halálának 50. évfordulójára.) Kath. Szle, 1933. 47. 287.
- [26] Zöldhelyi Zsuzsa: Turgenyev. Gondolat, Bp., 1964. 123—124.
- [27] Turgenyev. Kath. Szle. 1933/47. 281.
- [28] Rejtő István: Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Bp., 1958. 43.
- [29] Vö. pl.: Az orosz regény. Bp-i Szle. 1889. 47. 243.; Szana Tamás: Turgenyev. Koszorú, 1882. VIII. 252.; Krúdy Gyula: Emlékezés az öreg oroszra. Főv. Lapok, 1897. június 13. 115. sz.; Gyulai Pál: Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye. Bp., 1927. 137—139. stb.
- [30] Turgenyev: Kath. Szle. 1933.
- [31] Uo. 284.
- [32] Uo. 284.
- [33] Az orosz irodalom története II. 74.
- [34] Uo. II. 75.
- [35] Uo. II. 75.
- [36] Uo. II. 81.
- [37] Uo. II. 82.
- [38] Uo. II. 71.
- [39] Turgenyev. Kath. Szle. 1933. 47. 281.
- [40] Uo. 281.
- [41] Turgenyev. (Halálának 50. évfordulójára.) 281—287.
- [42] Bp., 1927. 1164—65.
- [43] Az orosz irodalom története II. 75—79.
- [44] Irodalmi Lexikon. Szerk. Benedek M. Bp. 1927. 1164—65.
- [45] Zöldhelyi Zsuzsa: Turgenyev. 59.
- [46] Az orosz irodalom története II. 77.
- [47] Uo. II. 76.
- [48] Uo. II. 79.
- [49] Turgenyev. Turgenyev: Apák és fiúk. — Füst. Bp., 1904. IV.
- [50] „Neki magának az erők tetszettek jobban...”
- [51] Turgenyev. Gondolat. Bp., 1964. 65.
- [52] Uo. 79.
- [53] Uo. 111.
- [54] Az orosz irodalom története II. 75.
- [55] Zöldhelyi Zsuzsa: Turgenyev. 110.
- [56] Szerb Antal: A világirodalom története. Magvető. Bp., 1973. 686.
- [57] Az orosz irodalom története. II. 80.
- [58] A cári Oroszország útja a bolsevizmus felé. Kath. Szle. 1932. 341—350.
- [59] Az orosz irodalom története II. 80.
- [60] Vö.: Az orosz emigráns irodalom. Nyugat, 1925. III. 450.
- [61] Vö.: Szémán István: Az orosz emigráció és irodalma. Katholikus Szemle, 1933. 47. 321.
- [62] Anton Krajnyij (Gippiusz) szavait B. S. idézi. Vö.: Az orosz emigráns irodalom. 450.
- [63] Vö.: pl.: „Az emigráns orosz irodalom holtpontra jutott, s lassú halódás az élete. Az írók nemcsak térben, hanem lélekben is elszakadtak hazájuktól, munkásságuknak nincs semmilyen hatása a moszkvai orosz irodalomra, amely virágzik, s hatalmas lendületet vett, pedig a moszkvai író mind anyagi, mind

erkölcsi tekintetben súlyosabb viszonyok között él és alkot, mint a szabad országokban lakó emigráns író, aki kénye-kedve szerint öntheti ki a lelkét.” (Az orosz irodalom 1917-től napjainkig. 201.)

- [64] Szémán István: Az orosz emigráció és irodalma. 321.
- [65] Uo. 321.
- [66] Az orosz irodalom 1917-től napjainkig. 203.
- [67] Az orosz irodalom története II. 199.
- [68] Az orosz emigráns irodalom 452.
- [69] Uo. 450.
- [70] Uo. 452.
- [71] Az orosz emigráns irodalom. 452.
- [72] Dolmányos István: A Szovjetunió története II. (1917—1961). Tankönyvkiadó. Bp., 1964. 7—8.
- [73] Az orosz emigráns irodalom. 453.
- [74] Az orosz emigráns irodalom. 451.
- [75] I. m. 451.
- [76] I. m. 451.
- [77] I. m. 453.
- [78] Az orosz irodalom története II. 203.
- [79] Az orosz emigráns irodalom. 451.
- [80] I. m. 451.
- [81] I. m. 450.
- [82] I. m. 450.
- [83] Az orosz irodalom 1917-től napjainkig. 194.